

միայն մէկ տուն մը ինքնին այրեցաւ և մարեցաւ :
— Տրապիզոնէն սեպտեմբեր 25ին մեղի կը գը-
րեն : Ճամբան սկսուելուն հանգեալն երկու օր
ետքը օտար տէրութեանց հիւպատոսները մէկույն
վաճառականի մը տուն հայկերայթ ըրին . տեղւոյն
կուսակալ և հասարակաց շինուածոց տեսուչ բարձ-
րապատիւ փաշայներուն դրանք առաջը հրապա-
ռութեան հանգէս ալ եղաւ . ջահեր (մաշալաներ)
վառեցան . երաժշտական գործիքներ ալ չալուե-
ցան հոն գտնուածնրուն պինտ աղէկները :

Սեպտեմբեր 18ին երկուշաբթի օրը առտու-
անց ժամ 4ին բարձրապատիւ Իսմայիլ փաշայն
ճամբայ ելաւ . քաղաքին երեւելիներէն և վաճա-
ռականներէն և հիւպատոսներէն մէկ քանիքն ըն-
կերութեամբ . կուսակալ բարձրապատիւ Ռիւս-
դէմ փաշայն և քաղաքին դատաւորն ալ մինչև կէս
ժամու ճամբայ ուղեւորելու գացին . ամէնը 60
ձիււորի չափ : Ղանապարհաց շինութեան ճար-
տարապետ արժանայարգ Սանուէրէան Յարութի
աղայն հետ պիտի տանէր . բայց կուսակալ փաշա-
յին խնդրանքը թողուց , հետը տանելու համար
լէհցի ֆրէնշիֆ մը առաւ , որ գաղղիէրէն գիտ-
նալով բարձրապատիւ փաշայն կրնար հրամանը ա-
նոր հասկընելն , և անոր ըսածը հասկընալ :

Յիշեալ Յարութիւն աղայն փաշայն հետ մին-
չև ձիւղի ըստած տեղը ձգեաց . որ քաղաքէն
մէկ ժամ հեռու է . և անկէց Նորուրում երթա-
լու չորս ճամբայ կը դառուի : Սուրհանդակ (թա-
թար) մը որ փաշայն հետն էր , այս ճամբայնե-
րուն մէջ ամէնէն աւելի մօտաւորը և աւելի դիւ-
րաւ շինուելիքը ցուցուց . որ մէկալ ճամբայներէն
14 ժամ պակաս կը քէշ եղեր : Փաշան այն ճամ-
բէն գնաց . որ Խոյս Գեղէի կ'ըսեն . 3 ժամէն
լարիս ըստած գիւղը հասան : Այս երեք ժամու
ճամբուն սկիզբը գետինը աղէկ ճամբայ շինելու
կըյարմարէր . բայց կէտէն մէկ գծուար ելուելու
լէս մը կ'ըսկսէր մինչև լարիս . թիւրաթեք (եւ-
լան խալի) ճամբով : Փաշան ասանք տեսնելէն ետ-
քը գարձաւ նորէն ձիւղի եկաւ : Այս գէշ ճամ-
բէն անցնելին մինչև հիմա քանի որ միտքս գայ
ինձի ստիւղում մը կուգայ : Ղանուէն մէկ կողմը
բարձր լեւ . վարի կողմը 50—60 կանգուն խորու-
թիւն ունի և տակէն ալ գետ կ'անցնի . ճամբուն
լայնութիւնը 3—4 թիւղէն աւելի չի կայ . մէկ մը
գար վեր կ'ելլէինք , մէկ մը կ'ինջնայինք . ասկէց ան-
դին ալ երկու ժամու չափ ճամբան ասանկ է ե-
ղեր . ուստի չի հաւնուեցաւ : Ղիւղիին Յարութի-
ւն աղայն հրաման տուաւ Վրապիզոն դառ-
նալու , և հոն շինուելու բաներուն վերահայտու-
թիւն ընելու ինչպէս որ բարձրապատիւ Ռիւս-
տէմ փաշայն ալ կամը այն էր , և ինքն բարձրա-
պատիւ Իսմայիլ փաշայն քառ կապան եօլա ըստած
ճամբէն լերանը քովէն գնաց որ այն ճամբան ալ
տեսնէ . ետ դառնալուն ալ զընաւ եօլա ճամբովը
գետին եղեքէն պիտի գայ . որ ասով ճամբայնե-
րուն որը շինութեան աւելի յարմարութիւն ունե-
նալը իմանայ : Բայց այս ճամբայներուն համար ալ
խիստ գէշ և փոսնդաւոր ճամբայներ են կ'ըսեն :

Բարձրապատիւ Իսմայիլ փաշայն ճանապարհ-
հորդութիւնը Նորուրումէն մինչև Պայաղուտ և
կարս պիտի ըլլար . անկէց Պաթում պիտի ինջնար .
և Պաթումէն չորեքշաբթի Վրապիզոն պիտի դառ-
նար , բայց այս անգամին Վրապիզոն շատ նստած
ըլլալուն համար ժամանակն ուշ մնաց . ուստի Նո-
րուրումէն անդին չերթալու և անկէց ուղղակի
Վրապիզոն դառնալու մտքով գնաց . ըսել է որ
ասկէց մինչև ամիսէ մը կը գտնուի :

— Փռանալի վաճառականութեան պրի* նաւ
մը քաբը Եօր անունը անցեալ սեպտեմբեր ամսոյ
21ին (9ին) մայրաքաղաքէս դէպ ՚ի Սեւ ծով ճամ-
բայ ելաւ . այն կողմի բերքերէն բեռ առնելու և
Պաւանա դառնալու : Հոկտեմբեր 3ին (սեպտ.
21) առտուանց տեսան որ նաւը ջուր կ'առնէ .
շուտ մը ջրմուկները (թուլումպաները) կարգի դը-
րին և սկսան բանեցընել . բայց ջուրը չի կրցան
պակսեցընել : Չուր ներս առնող ծակը որքան բըն-
տըրեցին նէ պարսպ աշխատեցան . և յաջորդ օրը
ստուռանց չափելով՝ նաւուն յատակը (սինթի-
նէն) չորս ոտնաչափ ջուր գտան . նաւն ալ քանի
երթար վար կ'ինջնար : Քանի մը ժամէն ջուրը
ութը ոտնաչափ եղաւ . և նաւուն ընկղմելուն վա-
խը շատցաւ : Վտանգի նշաններ տուին . մակալը
(սանալը) ծովն ինջեցուցին . բայց երկուքէն ալ
օգուտ մը չէր յուսացուեր : Հովը սաստիկ կը փը-
չէր . ծովը անապին ալքերն կը յարուցանէր . իրենց
գտնուած տեղէն ալ Վրապիզոնի ծովեղբէրը որ
ամէնէն մօտ պիտի ըլլար , 40 մղոնի չափ հեռու
էր : Ասով Պ . Սէր նաւապետը և ութը նաւաւոր

մահը աչքերնուն տուալը ունէին : Հեռուէն մէկ
նաւ մը տեսան , որ աւազրիացիի նաւ մըն էր . և
այն ալ սախտած էր և ջուր կ'առնէր . ուստի աս-
կէց ալ ֆռանսըքի նաւուն օգնութիւն չէր կրնար
ըլլալ : Սուրճ աւազրիացիի նաւ մը օգնութիւն տուան ,
փոսնդը իմանալով օգնութեան հասաւ . և նա-
ւապետը և ութը նաւաւորները փոսնդէն աղա-
տեց . որ երկու երեք րոպէ ալ անցնէր նէ ինչ-
գամ կ'ըլլային : Նաւապետը Պ . Սէր . ամէնէն ետ-
քը փոսնդէն նաւէն դուրս ելաւ . և ստակին սըն-
տուկն ալ որուն մէջ 1200 ֆռանք ստակ կար , չի
կրցաւ ազատել : Նաւապետը ինքն ալ նաւուն մէջ
բաժին ունէր . և նաւը 1848ին շինուած էր : Քա-
լաց քաղաքը նստող Վազրիական լոյս ընկերութե-
գործակալը Պ . Սարասի այս նաւապետին քաշած
ծանր փնասուն տեղեկանալով մարդասիրութեամբ
առանց վարձուց նայն ընկերութեան շոգէնաւե-
րուն մէկովը կոստանդնուպոլս խրկեց : Վազրի-
այի տէրութեան կողմէն Վալաց նստող հիւպա-
տոսը ծանր կշտաբուութիւն ըսաւ այն նաւապե-
տին , որ իր նաւուն ալ փոսնդած ըլլալը պատճա-
ռելով ֆռանսըքի նաւուն օգնութեան հասնել
չուզէց :

— Փռանալի տէրութե Վալալա նստող հիւ-
պատոսը անցածները գեղ գացեր էր . և անկէց ետ
գարձած ատենը քովը ստակ ալ ըլլալով , Վրապի-
զա գիւղաքաղաքին մօտ գողերը վրան կըյարձա-
կին . հիւպատոսը կը մեղցընեն , ստակն ալ կ'առ-
նեն կ'երթան : Չայն ելաւ որ այս բանս ընողը Վր-
ապիզոնի մարտի գործաւորներէն մէկը եղած ըլ-
լայ . և թէ նայն իսկ տեղւոյն մարտապետն ալ որ
գիւղաքաղաքին կառավարին ալ է , ասոր հաղորդ-
եղած ըլլայ : Այսին ձայները մինչև Վրապիզի
կուսակալ բարձրապատիւ Նաբուպ փաշայն ա-
կանքը հասան . և Վրապիզոն գիւղաքաղաքը Տրա-
մայիկցորդ ըլլալով բարձրապատիւ կուսակալը իս-
կայն հրամանագիր (սուլթուրու) գրեց Տրամայի
տեղակալին որ Վրապիզոնի մարտապետն կառաւա-
րիչը և հիւպատոսն սպաննողը և այս բանին տե-
ղեկութիւն ունեցողները ամէնէն ալ Վրապիզի բերէ :

Նայն բարձրապատիւ Նաբուպ փաշայն այս գի-
պուածս ըլլալէն քանի մը օր ետքը . զի՛նի՛ծձէի Վ
ին (սեպտեմբեր 30) , բոլոր եւրոպական հիւպա-
տոսներուն շրջաբերական մը գրեց որ եւրոպայի
մը թէ մօտ թէ հեռու ճանապարհորդութիւն մը
ընելու ըլլայ նէ՛ տեղւոյն կառավարութեանէն ան-
ցաքիր առնէ . և հասած ատենը ինքը անձամբ
այն անցագիրը տանի պէտք եղած անգը ցուցու-
նէ . Եօրպէս զի այն անցագիրը իրենը ըլլալը վաւե-
րական կերպով հաստատուի : Այսին բաներու զան-
ցառութիւն ըլլալով շատ յանցանքներ անձանիթ
կը մնան . և ճանչցուին ալ նէ՛ յանցանքին տէրերը
գիւրաւ կը փախնին :

— Պոսնայի գաւառը կատարեալ հանգարտ է .
կարճաւորները կըլծեալ զինուորութեան համար
զօրք գումարը սկըսաւ . և այս նոր գումար զօրքե-
րէն երկու հարիւրի չափ արդէն Պոսնալուքայէն
Պոսնա սերայ հասած են . երկու հազար հոգի կը
սպասուի Նի՛նի՛կովինայէն : Ամէն նոր գումար զին-
ուորները կոստանդնուպոլս պիտի խրկուին : Վարձ-
րապատիւ Վամը փաշայն բարեխառնութեամբ
և խոհեմութեամբ բանեցուցած խառնութիւնը ա-
պրտամբութիւն խորհուրդներուն սկըսը վախ ձը-
գեց . սոք ելլելով յաջողութիւն գտնելու յոյսեր
նին կորսնցուցին . ամէն տեղ կայսերական սահ-
մանադրութեանը (թանդիմաթին) հնազանդ են .
որ բարձրապատիւ Սայրէտտին փաշայն հոն հա-
սածին պէս պիտի հրատարակուի և կանոնները ՚ի
գործ պիտի դրուին : Կուսակալը մինչև հիմա Վր-
ապիզի կը նստէր . ասկէց ետքը Պոսնալուքայ հիւ-
պատոսներն ալ Պոսնա սերայ պիտի վերնայ . և առ-
այժմ Վազրիական կառավարութեան հիւպատո-
սը հոն ելած է :

Պաղարիստան ալ հանգիստ է . և ամէն մարդ
գոհ են բարձրապատիւ Մի Ռիզա փաշայն կա-
ռավարութենէն . և ամէն մարդ ասոր արդարու-
թիւնը և մարդասիրութիւնը կը գովեն :

— Օգոստոս 15ին առտուանց մէկ ժամու չափ
ժամանակ Վիթիս Վարահիսար քաղաքը սաստիկ
անձրեւ եկեր . և անձրեւին հետ խառն սառույցի
կտորներ ինջնալով , մէկ ժամու մէջ գետնին վրայ
երկու թղչափ սառույց դիւրուեր է . և ասկէց թէ
ծառերուն և թէ արմուխներուն շատ վնաս պա-
տահեր է :

— Նրկու տաճիկ արապ՝ Հալէպէն Շամ կ'եր-
թան , որ անկէց ալ Նրուսաղէմ պիտի երթան :
Մէկ հալէպցի քրիստոնեայ մըն ալ որ Շամ կը բը-

նակեր , Նրուսաղէմ ուխտի երթալու գիտաւ ո-
րութիւն ունեցած ըլլալով անոնց հետ կ'ընկերա-
նայ . և առանց երեւելի բանի մը պատահելու Ն-
րուսաղէմ կը հասնին . քանի մը շաբաթ հոն կը կե-
նան . տաճիկները իրենց գործը կը տեսնեն . քրիս-
տոնեայն ալ իր ուխտը կը կատարէ . Շամ դառ-
նալու ատենին հետերնին երկուք ալ կնիկ մարդ-
ընկեր կ'ըլլայ :

Նոյնք Նրուսաղէմ կեցած ատենին՝ արապնե-
րուն մէջ մէկ սպասարարութեան խրտմուէր մը ե-
լած էր . չարապ որմ մարդիկ ալ անչին տեղերը
ճամբորդ կողպտելու ելած էին . ժամանակին պա-
րագայները յարմար սեպելով : Ղանբորդները ա-
ռանց բանի մը պատահելու ճամբանին շարունա-
կեցին մինչև որ Շամու երկու օրուան ճամբայ
մնաց : Վիշերը որովհետեւ դուրսը պիտի մնային ,
ըսող եղաւ ասոնց որ արահետ (ճատտէ) ճամ-
բուն վրայ չի մնան . որովհետեւ կրնայ ըլլալ որ գո-
ղի ձեռք անցնին : Յաջորդ օրը ճամբանին շարու-
նակելով տիւրքիներու գիւղ մը հասան : Տիւրքի-
ները տաճիկներուն ըսին . սա քրիստոնեայն մեղի
թողուցէք . ասոր քով ստակ կայ . մենք ասիկայ ըս-
պանները ու ստակը առնենք : Չեղի ամենեւեւին
չէր գողցիր . դուք վաղ առտու կանուկ կրնաք ա-
մենայն ապահովութեամբ ձեր ճամբան շարունա-
կել : Տաճիկները ըսին . թէպէտ ասիկայ քրիստո-
նեայ է . բայց շատ ժամանակէ ՚ի վեր մեղի ծանօթ
է . զինքը մեղի հաւատաց և մեր հետը ճամբայ ե-
լաւ . չէ թէ միայն մենք ասիկայ չեմք թողուր ,
այլ և մինչև ՚ի մահ կը սպառնանեմք ալ . Վանի
մը կնիկ մարդիկ ալ տիւրքիներուն հետ միարանե-
ցան տաճիկները համոզու . բայց չիյաջողեցաւ :

Սիւս օրը այս հինգ հոգիէ բաղկացեալ փաշ-
րիկ կարաւանը Շամու ճամբան բռնեց : Վեղէն
քիչ մը հեռացան նէ՛ իրիկունը գեղը տեսաներ
նէն երկու հոգի հրապնով ասոնց դէմն ելան . ա-
սոնցմէ ստակ ուղեւոր սկըսան հրացան լեցընել :
Վրիստոնեայն որ ամէնէն առաջ էր , կարճութե-
մէկին ձեռքի հրացանը յափշտակեց . և առաջ ան-
ցաւ իր ճամբան շարունակելու : Տիւրքիները ա-
սոր դէմ չի կեցան . որովհետեւ ասիկայ մէկ առա-
ջակի հնարք մըն էր . որ ընելու գէշութիւններ
նուն պատրուակ մը ըլլայ :

Քիչ մը առաջ երթալով բաղմաթիւ թշնամի-
ներու պատահեցան . որ տեսաներնուն պէս հրա-
ղէնը ուղեւոր սկըսան կրակ ընել . երկու տաճիկ-
ները մեղցուցին . քրիստոնեայն բռնեցին որ բոլոր
ունեցածը տալով մահուանէ ազատեցաւ : Տիւր-
քիները մեղնողներուն ձիերն ու ինչքերը առին ի-
րենց գեղը գարձան : Վրիստոնեայն հետի երկու
կնիկներովը գրեթէ մերկ Շամ հասան . և ամէ-
նուն կը պատմէին գլուխներնուն եկածը : Սկըս-
ցաւ մարդիկ ասոնց խրատ տուին և օգնեցին ալ
պէտք եղածին չափ , որ եղերութիւնը մանրամաս-
նաբար գրի առնել տան և տեղւոյն կառավարու-
թեանը այս ճամբով ծանուցանեն : Կառավարու-
թիւնը բանն իմացաւ . և չարագործները իրենց
արժանի եղած պատիժը գտնելուն վրայ կասկած
չի կայ :

— Նեղոս գետը այս տարի շատ առատացաւ .
բարձրութիւնը 21 կանգուն և 4 մասնաչափ հա-
սաւ . և նաւակներուն երթեկը գծուարին ե-
ղաւ : Յորենի և ուրիշ ընդգիւնաց վրայք առնը
վաճ տեղեկութիւններուն պատճառաւ հոս ալ այն
տեսակ առուտուրերը կորեցան . յորենը 40 դու-
ռուչ . բայց առնող չի կայ . բական 33 դուռուչ :
Բամբակ ունեցողները բարձր գին ուղեւորն հա-
մար (որ 280 դուռուչ կ'ուղեն) , բամբակի առու-
տուրն ալ կայնած է : Նիկիլիզ գործատէրերուն գիւ-
նը նոյնն է . Օվլիգէրիի նախին կտաւ չի կայ և
կ'ուղեւոր . 3000 կապ (թօփ) թրիէստի թուղթ
ճախուեցաւ Ղէտտա 25—26 դուռուչ . 1000 կապ
ալ խանութպաններուն պիտոյիցը համար հոն մը-
նաց . ասով ապրանքները քիչ մը վար ինջան :

Վրապիզի լրագիր մը Նոյնիտէրիէ նստող Վա-
զրիայի հիւպատոսին մէկ թղթէն տեղեկութիւն
առնելով կ'ըսէ որ Նգիպատի ընդհանուր կուսա-
կալին մայրը մօտերս Մէքքէ պիտի երթայ ուխտի .
և ճամբու ծախք 250.000 Դալէր կ'երթայ կը կար-
ծէ :

Սըսքի մէջ Խոյս Կապիսաճ է . բայց Սիւս-
յիչ սաստիկ է . և կ'ըսուի որ 4000 բնակիչներէն
1000 հոգի մը մեռած կան :

— Պ . Նիքրոտ անուն ինկիլիզ բաղմահմուտ
հնազանդը բաւական ժամանակ է որ Սուսուլի
կողմէն կը պրտուի ասորեստանեայ ինքնակալու-
թեան մնացորդները բննելու , և գտածները ՚ի լոյս
ընծայելու : Այս գիտաւորութեամբ այն կողմն-

րուն անշէն անապատ տեղերն ալ պարտուեցաւ . ուր տեղուանք պարտուեցան վտանգները մարդոյս մոռցնելու կարող միայն գիտնականաց սրտին մէջ եղած բան սորվելու և նոր բան գտնելու եռանդը կրնայ ըլլալ :

Մնացածն դառնալէն ետքը Քյուստնուքը բռնաւ գիւղին քովերը պարտուեցաւ . և հոն գետնին տակը թաղուած մէկ սենեակ մը գտաւ . թըր ծուած աղիւսէ (թուղայէ) տախտակներով լեցուն . և այս տախտակներուն վրայ ալ գրեր գրուած . կամ ճիշտ ըսենք , քանդակուած : Աստուծոյ զինուորական պաշտօնատարը , որ իրեն համար թուած թաղուած գրերը կարդալու և թարգմանելու վրայը շատ լայն ուռած է , կ'ըսէ որ այս գրուածքներն ասորեստանեայց ինքնակալութեան կամ գիւնական պատմութիւններն են : կամ առհասարակութիւնն գրուած հրովարտական և հրամանագիրներ են , ինչպէս որ կրնար պաշտօնական տպարանը տպուիլ , թէ որ այն ատենը տպագրութիւն ըլլար նէ : ասոնք սընտուկները լեցուց ինչ կիլիթառա իրկելով . և կը կարծուի թէ ասանկ հին գրութիւններով և յիշատակարաններով լեցւած սընտուկները քան և հինգ մը կ'ըլլեն :

Նիւրուա բռնաւ տեղն ալ մէկ արձան մը գրուած , որ մէկ հատիկ է . գաճէ (սլէյթ) շինուած . բարձրութիւնը 4 կամ 5 ոտնաչափ . աղէկ ինքնաժողովքանկաւ և շատ աղէկ պահուած : Այն տեղը մէկ թագաւորի մը քանդակուած պատկեր ալ տեսնուեցաւ . փառաւոր վարպետութեամբ շինուած . որ աւթն ասնաչափ բարձրութեամբ կա մարի մը տակ պահուած էր , և վրան մանր գրերով լեցուն էր :

Այս տեղեկութիւնն Պ . Էլքըրտ յուլիս 17 ին կը գրէ Սքրա գեղէն . և ինքը սաստիկ ջերմի բռնուած է եղեր , որովհետեւ այս բաներս գրուելու պարագայ ատենը ամենեւին ինքն իր անձի նը առաջնութեան հոգ չէր ընէր . տաք օրերը տոք արեւուն մէջ անշէն տեղեր կը պարտէր : Պ . Էլքըրտին գիտատարութիւնը ձմեռը Պաղատա մնալ և գարնան մէջ ինկիլթառա դառնալ է :

— Ի ծնունդի գրա-դրական լրագիր անունով հրատարակուած լրագրոյն մէջ Սքրա քաղաքէն գրուած նամակ մը հրատարակուած է . որուն մէջ կը պատմուի թէ Սքրա քաղաքին բոլորները նոյն աւերակ քաղաքին գրկէ ամբողջ տեղը բռնող պարտեղներուն մէջ տանելու հող հանելու համար գետինը փորած ատենին երկու հաւ քարէ հաստ սիւներ գտան . որ կ'երեւէր թէ մէկ պարտի մը կամ մեհենի մը բարաւորները (սեյէներն) էին . և ասոնց վերի ծայրը որուն բոլորի հողը առին և մաքրեցին , խիստ մաքուր քանդակուած մեհենաւ կան գրեր կան . և վրանին թուղթի կամ վերնա գրի ձեւով կտորի մը վրայ թօթմէս Գ . թագաւորին անունը գրուած է . և հնագէտները գրեթէ միասին կ'ըսեն որ խորայնուոյց Նաբոպոլէոն եւրոպայէն Նաբոպոլէոն տիրող թագաւորին անունն է . որով բարձր զօրքը կարծիքով խեղդուող Փարաւոնին յատուկ անուն կ'ըլլայ :

Նոյն տեղը թրծած աղիւսէ (թուղայէ) շինված պատի մըն ալ կտոր գտեր են . և աղիւսնեւրուն ամեն մեկուն վրայ մեհենական գրեր կան զատ չըմանական քանդակի (չէրչիլի) մէջ առած : Պ . Էլքըրտ ինկիլթ հնագէտը որ այս օրերը Սքրա կը գտնուի , այս գիւտերս լսեց նէ ան միջապէս Սքրա քաղաքէն այս եգիպտական հնութիւնները քննելու և անոնց վրայի նշաններուն և արձանագրութիւններուն օրինակը առնելու համար :

ՄԵՏԵՐԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

ԳԱՅԱԼԱ : Պ . Դիւլլո տը Սէն Տընի , որ ատեն մը (1828 ին) Ֆրանսիոյ տէրութեան կողմէն Յուստանի գետապետութեամբ իրկուած էր , սեպտ . 20 ին մեռաւ Փարիզ քաղաքին մէջ : Այս երեւելի մարդս որ զինուորական կարգէ էր , կարգացող մարդ ալ էր , և մասնաւորապէս օսմանեան մեծազօր տէրութեան պատմութեանը աղէկ հմտութիւն ունէր . զինուորական երկրաչափութեան գրքերու ալ եղած է կրտսերագիտ . և այն պահ

տօնին ժամանակէն Տաշկանտանի հետ հաղորդակցութիւն մը հաստատուելով օսման խաչաքար դառնալով շինեց . 1792 էն սկսելով մինչեւ 1844 թուականը , 52 տարուան մէջ օսմանեան տէրութեան երեւելի գեղեցիկ չորս հատորի մէջ պատմելով , որ 1844 ին տարուած է . և մէջը կը պարտուանէ սուլթան Սէլիմի թագաւորութիւնը . սուլթան Սուտտաֆա , և ասոնց աղէտալի վերջը . սուլթան Սահմուտ , և անոր օրը եղած տեսակ տեսակ գեղեցիկ , և այժմեան սուլթան Սալիմ (Սէլիմ) Վեհափառ ինքնակալին կայսերութեան ամենեւէն մինչեւ այն տարին եղածները : Ասոց համար այս երեւելի մատենագիրը օսմանեան մեծազօր տէրութեան վրայ գրող պատմիչներուն կարգն է : Այս պատմութեան սկիզբները հայոց վրայ ալ խօսելով (հայեր . Բ . Լ . 15=18) , էփ աղէկ սխալ տեղեկութիւններ կուտայ . որով մեր աղբիւր հետ շատ հազար գաղտնի չունեցած կ'երեւի . այսու ամենայնիւ որոշուած և առեւտրական ճարտարուն կողմէն կը գտի . որովհետեւ ասոնք աչքի երեւելու բաներ են . և կ'ըսէ որ , արուեստաւոր բաներուն գործարաններուն շատը որ Տաշկանտանի կը տեսնուին , հայերուն ճարտարութեանը գործն են :

ԱՆԳՈՒՄ : Քառ օլին Սուլթան անուն կին մը , որուն վրան խեղդութեան նշաններ կ'երեւէր , ինկիլթ թագուհին էս եմ ըսելով աղմուկ հանել սկսաւ անանկ մարդոց մէջ որ խեղդն ու խեղդին իրարմէ որոշուած կարող չէին : Ինքը դատաստանի կանչեցին . որ երբ գնաց դատարաններուն բնակարանը , գուր զիս գտաւ իշխանութիւն չունէր . ինկիլթ բուն թագուհին էս եմ . և գուր հպարտակներս էր : Հանգարտելու համար շատ աշխատութիւն քաշեցին : Պատժաւորաց գործարանի մը տեղ տուցը վիպութիւն տուաւ որ այս կինս քիչ մը առնէ այն գործարանը մնացած ըլլալով իրեն ծանօթ է եղեր . և երեւոյն օրը նորէն հոն գացեր ներս մանկ ուղեր է նէ թող տուեր է : Հոն սկսեր է կինը ըսել . էս ինկիլթ թագուհին եմ , ինձի չի հնազանդողները խտուր կը պատժեն : Տեսուցը բռնել ուղեր է նէ կինը կատարելով լուսամուտին երկու սարկին կտորեր է : Սուլթան կ'ըսէ . էս ձեր թագուհին եմ , գուր զիս պաշտպանելու տեղ գաւ տապարտելու նստեր էք . ըսածիս հաստատութիւն թուղթեր ունիմ ձեռքս . Վ իրթութեան ամբողջ պիտի վերջնեմ : Ասոնք ըսելով ցաթիկց դատարաններուն առջեւի գրասեղանին վրայ կապոյ մը հին թուղթեր ձգեց : Պ . Պիլիմ գաւառաւորը հրաման ըրաւ որ Սուլթան բանար գրուի մինչեւ բոլորները խեղդին առողջութեան վիճակը քննեն : Սուլթան ըսաւ . թագուհիդ բանար գնէլ կը հրամայես ապրտամբ . քրէական յանցանաց տէր էս . մատնիչ էս . և սաստիկ պատիժ պիտի իրես : Բընեցին կինը . և երթալու ատենը կը պօռար . Սուլթան Սքրա քաղաքի պէս , կարողութեամբ առաջնին պէս զիս ալ պիտի մեռցնէք . բայց իմ հաւատարիմ հպատակներս վրէժս ձեռնէ կ'առնեն : Ասանկ ըսելով բանար գնաց . կ'երեւի որ բանար շատ չի մընար , յիմարանոյց կ'երթայ :

— Սեպտեմբեր 19 ին առաւելանց Ի ծնունդ մէկ հրդեհ մը պատահեցաւ . որ գինիի վաճառականի մը տունէ ելաւ . և մինչեւ կէս օր քնց . 8 ժամ մէկ քաղաք տեւելով : Կրակ ելած տունէն զատ չորս տուն և մէկ մըն ալ ցորենի համբարանոց մը այրեցաւ . եղած փաստը հարկեր հաղար լիւրս բռնեցին կը հասնի . որ կ'ընէ 22000 քէսէ ստակ :

ԳԵՐՄԱՆԻԱ : Լադերայի կառավարութիւնը Բրուսիայի հաւանութիւնը մէկ գիւ ձգելով Ֆրանսիոյ քաղաքը Գերմանական գաշնակցութեան ժողովքը գումարեց իրեն կուսակից եղող Գերմանական իշխաններուն իրկած պատգամաւորներով , և յայտարարութիւն հանեց որ , որ տէրութիւն որ իր կողմէն մարդ չի իրկէ նէ Գերմանական միութեան գուրս մնալ իմացուցած կ'ըլլայ . բայց ոչ Բրուսիա և ոչ անոր կուսակիցները մարդ չի իրկէ :

— Հանգարտ (ընկերացեալ քաղաք) ըստած երեք քաղաքներ , որ են Համպուրկ , Պրէմէն , և Լուպէ , և ասանձին աղատ կառավարութիւն ունին , թէպէտ Գերմանական գաշնակցութեան անդամ ըլլալուն համար բնապէս հօլզայնցիներուն կուսակից են , այսու ամենայնիւ հրատարակեցին որ , Համպուրկի նաւահանգիստը ինչպէս հօլզայնցիներուն , նոյնպէս և ասինմաքացիներուն ալ նաւերուն բայ է . բայց թէ ասինմաքացի

ներուն և թէ հօլզայնցիներուն կուսը մէջ իրարմէ բռնած պատերազմական նաւերը ներս չեն առնէր :

— Բրուսիայի տէրութեան համար օրագիրները կը ծանուցանեն որ այս օրերս 80,000 հոգի նոր զօրք գրկու հրաման հաներ է :

— Հետէն Բրուսիա գրութեան մէջ յեղափոխական իշխաններ մը ըլլալուն համար կառավարութիւնը շատ մը բարձր գրութեան երկրները պաշարման վիճակի տակ խօսեց . տարագրութեան աղատութիւնը վերցուց . և Հետէն նոր լրագիր ված օրագիրը , որուն սկզբնաւորութիւնը շատ ժամանակ չունէր , բոլորովին խափանեց , բայց տուած հրամանները մօտիկ չըլլալով կայսրինտի իշխանը մէկ շփոթութեան մը վախաւով նախարարներուն հետ Վիլհելմի փոխաւ . և Ֆրանսիոյ գումարուած գերմանական գաշնակցութեան ժողովքէն զօրքով օգնութիւն ուղեց : Ասորիս օգնելու համար Հաննովերն ու Վուրթեմպերկը յորդորեց . բայց Բրուսիա չուղեր որ գրեն տէրութիւն այս բանիս մէջ մտնէ :

— Բոլոր աշխարհէն պատերազմը վերցնելու համար հաստատուած ընկերութիւնը , այս տարի տարեկան ընդհանուր ժողովքին Գերմանիայի Սոյն գետին քովի Ֆրանսիոյ քաղաքը ըրին , նոյն ժողովքին մէջ հետեւեալ առաջագրութեանները գրի առին և հրատարակեցին :

« Ա . Խաղաղասիրաց ընկերութիւնը կը ծանուցէ որ՝ աղգաց մէջ եղած վեճերուն զենքի միջնորդութեամբ լրջնալը հաւտոյց և փրկութիւնութեան և բարոյականի սկզբնաւորութեան և պետութեանց վախճանական նպատակին հակառակ է . և ամէնուն սրբալոյն պարտաւորութիւն մըն է աշխատիլ որ պատերազմը աշխարհքիս երեսէն վերցնայ : Եւրոպայի ժողովքը իր անդամներուն ամենուն ալ յանձնարարութիւն կ'ընէ որ իրեն գաւառներուն և չըմանակներուն մտադիր ըլլան ինքնաժողով տեղացի կրթութեան , թէ եկեղեցւոյ ատեալնէ և թէ քաղաքական ժողովքներու բեմերէն հասարակութիւն վարժեն . կամ համարակալ ձեռքը պարտելու օրագիրներով , և ամէն յարմար միջոցներով , որպէս զի աղգաց իրարու դէմ ունեցած տոտելութիւնն և քաղաքական և առեւտրական կողմէն իրարու վնաս հասցնելու պարտեւնին արմատէն քակուի , որ շատ անգամ աւաղելի պատերազմներ գրգռեցին :

« Բ . Խաղաղասիրաց ժողովքը կարծիքը այն է որ , ընդհանուր համաշխարհական խաղաղութիւնը ամուր բռնելու ուրիշ բան մը չի կրնար այնքան զօրաւոր միջոց ըլլալ , բայց եթէ այն որ կառավարութիւնները հաճին իրենց իրարու դէմ ունեցած վեճերնին մէկ արտաքց կարգի գառող իրաւաւոր մը (արպիդրոյի) որոշման տակ ձգել : Այս վեճերը իրենց մէջ ծագած ըլլալով , իրենք չեն կրնար խաղաղութեամբ վերջացնել :

« Գ . Խաղաղասիրաց ժողովքը կը կարծէ որ՝ կուս զօրք և բանակ ունենալ , որով Լադերայի տէրութիւնները իրարու կը սպառնան , հասարակութեան վրայ անաւանելի պէս բեռ մըն է , որ կէց ուրիշ տեսակ անխիւ չարիք կը ծագին : Աստի ժողովքը ինչ խօսքով յանձնարարութիւն ընէ , քիչ կուգայ կառավարութեանց մտադրութիւնը ասոր վրայ յառելու համար , որ ամենքը մեկէն մի և նոյն ժամանակ մէջ զօրքերնին ցրուելու մէկ հնարը նային . որքան որ կը ներէ ամեն մէկ պետութեան ներքին հանգստութիւնը և ապահովութիւնը » :

Օրագիրը այս խօսքերս և այլ բառերով կը վերջացնէ . բայց մենք չեմք գիտեր թէ այս բառերուն տակը այն ալ կը պարտնակի որ հասարակութիւնը խրատեն մտքերնուն մէջ եղած աղատութեան տարապայման գաղափարը շնորհելու . և աղատութիւն ծանցալու միայն օրինաց հնազանդութիւնը . իրենց թէ քաղաքական և թէ հոգեւորական օրինաւոր տէրերուն հնազանդելու . լոմ պարտացիք և թօքանացիք և հոռմայեցիք և լեհերը և մաճառները և այլն , իրենց օրինաւոր իշխաններուն հնազանդ չըլլալով և ապա ըլլալ ուղեւոր վերաւոր վերցուցին . և այնքան արիւնհեղութեամբ պատժաւ ըլլալէն ետքը բան մըն ալ չի փառարկեցան : Չեմք կարծեր որ վերայիշեալ և այլ բառերուն տակը այս հրահանգը պարտնակի . ասիկայ գիտաւոր բան մը ըլլալուն համար յայտնի գրուել պէտք էր . և խաղաղասիրաց ընկերութեան անգամներէն մէկ քանին ալ կը ծանցաւորութեան վրայ առողջ գաղափար չունին :

Հայտնի է որ՝ Ֆրանսիայի չափազանց յեղափոխականներէն և ընկերականներէն էփ աղէկ մար

1 Սքրա քաղաքը ըստած տեղը հինքուն Հիւլիսային անունով ծանցած քաղաքին անուն է . որ սփ քրոյց մէջ Արեգ քաղաք ալ թարգմանուած է : Այս քաղաքը քաղաքական յատկացածի պէս բան մըն էր . ուստի հոն գտնուած գրութիւնները թէ մեհենական պատմութիւններու վերաբերեալ ըլլան և թէ կրօնական արարողութիւններու , երեւելի են :

